

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ

УДК 159.9:355

DOI: 10.32342/2522-4115-2022-2-24-8

Г.Ю. ВОШКОЛУП,

*кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри
інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи,
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕАДАПТАЦІЇ ПОСТКОМБАТАНТІВ ПІСЛЯ ПОВЕРНЕННЯ ІЗ ЗОНИ БОЙОВИХ ДІЙ

Статтю присвячено вивченню проблеми психологічних особливостей реадaptaції посткомбатантів після повернення із зони бойових дій. Метою статті є обґрунтування та експериментальне вивчення психологічних особливостей реадaptaції посткомбатантів до мирного життя за допомогою багаторівневого особистісного опитувальника (БОО) «Адаптивність-200».

У процесі студювання першоджерел встановлено, що поняття «реадaptaція» використовується тоді, коли мова йде про потребу особистості «вести боротьбу» з психотравмуючими наслідками різних стресових ситуацій, результатом якої є повторна адаптація особистості до звичного життя після пережитих екстремальних ситуацій. З'ясовано, що процес реадaptaції особистості може відбуватися двома шляхами: у першому випадку вона узгоджує свої дії з реальною ситуацією на основі вже наявного власного соціального досвіду, а в другому – перетворює соціальну ситуацію з урахуванням власних життєвих потреб за результатами засвоєння нових норм, стереотипів та принципів соціальної поведінки. Наголошено, що система реадaptaції посткомбатантів має будуватися на основі комплексу методів, принципів, норм, законів та процедур, які мають урахувати як непатологічні, так і можливі патологічні ознаки посттравматичних стресових розладів, а також їх глибину та значущість для життєдіяльності посткомбатанта. З урахуванням вимог сьогодення та зростаючої кількості посткомбатантів, що потребують психологічної допомоги на шляху їх реадaptaції до мирного життя, проведено відповідне дослідження показників їх адаптивності за методикою БОО «Адаптивність-200». Розраховано рівні особистісного потенціалу соціально-психологічної адаптації посткомбатантів, які засвідчили переважання низької стійкості до бойового стресу; рівні військово-професійної спрямованості, серед яких переважає достатній рівень; рівні схильності до девіантних форм поведінки, де зафіксовано наявність деяких ознак девіантних форм поведінки; рівнів суїцидального ризику, що відобразили окремі ознаки суїцидальної схильності. За результатами проведеного дослідження запропоновано більш комплексно підходити до розробки практичних психологічних рекомендацій з покращання рівня реадaptaції посткомбатантів до мирного життя.

Ключові слова: посткомбатанти, реадaptaція, адаптація, реабілітація, психологічна допомога, стресові розлади, посттравматичний синдром.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Ситуація військового протистояння, в яку наша країна виявилася втягнута, починаючи з 2014 року, та яка особливо загострилася сьогодні, актуалізувала питання психологічної допомоги посткомбатантам, що повертаються із зони бойових дій та намагаються адаптуватися до мирного життя. Науковці-психологи почали масово обговорювати серйозні психологічні проблеми посткомбатантів, які призводили до появи вагомих внутрішніх бар'єрів на шляху до такої адаптації. Тому сьогодні, зважаючи на масштабність, пов'язану зі зростанням кількос-

ті посткомбатантів, постає проблема вивчення психологічних особливостей їх реадaptaції та розробки рекомендацій з удосконалення психологічної допомоги, яка їм надається.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні особливості реадaptaції особистості до умов оточуючого середовища досліджували К. Андросович, М. Блажівський, О. Галус, С. Гапонова, Л. Дмитрук, Н. Завацька, С. Кулік, А. Налчаджян, О. Філатова, О. Шльонська та ін.

Психологічні наслідки виконання комбатантами своїх бойових обов'язків вивчали Н. Агаєв, Г. Дмитренко, Ю. Ільїна, В. Кислий, О. Кокун, О. Кресан, Л. Мульована, Н. Оніщенко, І. Попович, О. Тімченко, О. Тополь, В. Христенко, О. Шмиглюк та ін.

У той же час на тлі наявних результатів психологічних досліджень у цьому напрямі існують широкі можливості для подальшого вивчення та поглиблення існуючих наукових досліджень з проблематики психологічної допомоги посткомбатантам у процесі їх реадaptaції до мирного життя після повернення із зони бойових дій.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Психологічна практика роботи з посткомбатантами свідчить, що на фоні їх загального психологічного стану, який спричинений загальними військовими подіями та потребує певної корекційної допомоги, ситуація може ускладнюватися конкретними психологічними проблемами в житті особистості, пов'язаними з тими обставинами, з якими їй довелося зіткнутися в зоні бойових дій. Це може бути: підвищена жорстокість ворога стосовно мирного населення, його вбивства чи катування; масова загибель побратимів під час чергового бойового завдання, після якого вижили одиниці; перебування в полоні; поранення та каліцтво тощо. Поряд із базовим психологічним стресом такі проблеми призводять до ускладнення, а в окремих випадках – до унеможливлення реадaptaції посткомбатанта до нормального мирного життя. Вони накладають додаткове навантаження на психіку та потребують більш пильної уваги та тривалих реабілітаційних заходів, що обумовлює більш детальне проведення відповідного практичного дослідження психологічних особливостей їх реадaptaції до мирного життя.

Формулювання цілей статті. Метою статті визначено обґрунтування та експериментальне вивчення психологічних особливостей реадaptaції посткомбатантів до мирного життя.

Для досягнення поставленої мети використано такі методи: *теоретичні* – аналіз, узагальнення, порівняння, систематизація; *емпіричні* – багаторівневий особистісний опитувальник (БОО) «Адаптивність-200».

Виклад основного матеріалу дослідження. Звертаючись до теоретичних засад вивчення психологічних основ поняття «реадaptaція», доходимо висновку, що воно використовується тоді, коли мова йде про потребу особистості «вести боротьбу» з психотравмуючими наслідками різних стресових ситуацій, у результаті якої має відбутися її (особистості) повторна адаптація до звичного життя після пережитих екстремальних ситуацій. При цьому також з'ясовано, що найбільшого поширення вивчення поняття «реадaptaція» набуло при дослідженні психічних станів військовослужбовців, що повернулися із зони бойових дій. Відповідно вважаємо за доцільне навести основні положення щодо трактування сутності реадaptaції, які пропонуються різними дослідниками (табл. 1).

Таблиця 1

Підходи до визначення сутності поняття «реадaptaція» в психологічних дослідженнях (узагальнено автором)

Автор	Визначення реадaptaції
Н. Гуцуляк, М. Корнівська, Н. Матейчук	Реадaptaція розглядається як тенденція до соціально-психологічного розвитку посткомбатантів в умовах, в яких вони після повернення із зони бойових дій повторно звикають до свого звичного соціального оточення
Н. Завацька	Реадaptaція розглядається з двох позицій: по-перше, як докорінна перебудова функціональних систем особистості у зв'язку з впливом на неї екстраординарних обставин; по-друге, як перехід особистості із стану адаптації в звичних умовах у стан адаптації у нових умовах.
Ю. Федорі	Реадaptaція розглядається як процес, пов'язаний, передусім, зі змістовою трансформацією цінностей, цілей, норм та потребово-мотиваційної сфери особистості.
А. Чаплигін	Реадaptaція розглядається як відносно новий та незвичний для особистості соціальний стан, для перебування в якому потрібна певна перебудова особистісної поведінки, зміна попередніх форм та способу життєдіяльності.

На думку А. Чаплигіна, процес реадaptaції особистості може відбуватися двома шляхами. У першому випадку вона узгоджує свої дії з реальною ситуацією на основі вже наявного власного соціального досвіду, а в другому – перетворює соціальну ситуацію з урахуванням власних життєвих потреб за результатами засвоєння нових норм, стереотипів та принципів соціальної поведінки [А. Чаплигін, 2004, с. 22].

О. Тополь, досліджуючи особливостей реадaptaції учасників АТО, наголошує на тому, що у них спочатку виникає дезадаптація, яка проявляється на ціннісному, психологічному, соціальному рівнях. При цьому болісною для посткомбатанта є зміна його соціального статусу при поверненні до мирного життя (на війні він професіонал з почесною та відповідальною місією, від якого залежить перемога; при поверненні додому він досить часто стикається з нерозумінням та неповагою, з неможливістю належно конкурувати на ринку праці тощо). Це, своєю чергою, може призводити до проблем при налагодженні комунікацій та спричинити посилення соціальної ізоляції посткомбатанта [О.В. Тополь, 2015, с. 231].

Дослідники майже одногослосно стверджують, що повернення посткомбатантів до життєвості в мирних умовах, без сумніву, є для них травматичним. Шаблони поведінки та способи мислення, які були усвідомлені та засвоєні ними в зоні бойових дій, фактично не збігаються з тими, що сформовані в мирному житті. Тож вони не можуть так швидко змінитися та адаптуватися при поверненні додому. У цьому контексті Н. Лоевська та Н. Волинець вказують, що оточення посткомбатантів з їх цивільного життя досить швидко втрачає інтерес до існуючих у них проблем, не любить слухати постійні розповіді фронтових історій, адже їх початкова цікавість швидко витісняється турботами буденного життя. Урешті-решт, з'являється взаємне непорозуміння та звинувачення: цивільне оточення не бачить потреби посткомбатантів в увазі, співчутті, визнанні їх заслуг, а посткомбатанти, зі свого боку, забувають, що їхні родичі та друзі під час військових дій також проходили через низку нетипових для їх буденного мирного життя випробувань [Н.В. Лоевська, Н.В. Волинець, 2018, с. 133].

Загалом можна констатувати, що, з одного боку, повернення посткомбатанта додому до родини – це радісна та хвилююча подія, а з іншого – вона також є для них джерелом додаткового стресу: підросли діти, постаріли батьки, шлюбний партнер/ка був/була змушений взяти на себе додаткові сімейні ролі. А у випадку, коли родина посткомбатанта жила поблизу зони бойових дій або взагалі на окупованій території чи у тимчасовому переселенні, то також пережила низку стресових травматичних подій. У таких умовах є висока ймовірність посилення напруги та конфліктності всередині родини, що можуть навіть провокувати розлучення; не є винятком в таких випадках також прояви сімейного насилля.

Якщо члени родини та самі посткомбатанти ставляться до таких ситуацій та один до одного із розумінням, то цей важкий період вдається пережити без ускладнень. Реадaptaція проходить без ускладнень, а цивільне та сімейне життя посткомбатантів та їхніх родин поступово набуває ознак звичайного ритму довоєнних буднів. Проте навіть в такому випадку не завжди повною мірою вдається викреслити з пам'яті психологічні стреси, пережиті на війні. Вони всі мають посттравматичний стресовий розлад, який іноді призводить до дезадаптації до оточуючого соціального мікросередовища, погіршення здоров'я та психічного стану в цілому тощо.

У цьому контексті О. Філатова говорить у своєму дослідженні про патологічний і непатологічний характер соціальної дезадаптації посткомбатантів. При цьому непатологічний характер дезадаптації формується окремими відхиленнями в поведінці і переживаннях суб'єкта, що спричинені недостатньою ресоціалізацією, соціально-неприйнятними установками особистості після повернення із зони бойових дій, розривом значущих міжособистісних стосунків, неможливістю займатися звичною роботою чи продовжувати навчання через отримані поранення або каліцтво тощо. Все інше має патологічний характер та призводить до більш серйозних психічних розладів [О.А. Філатова, 2011, с. 130].

Згідно з міжнародною класифікацією хвороб психологічні травми, отримані внаслідок участі в бойових діях, підпадають під ознаки посттравматичного стресового розладу (синдрому). Основні його наслідки характеризуються симптомами психологічного захисту (амнезія явна чи удавана, психічна загальмованість, уникання будь-яких спогадів або асоціацій з травмуючими подіями), «повернення» (нав'язливі спогади, страхи, розлади сну, кошмари, неперборне відчуття тривоги, втрата відчуття радості й спокою) [О.В. Тополь, 2015, с. 231].

У цьому контексті Г. Циганенко вказує, що спогади та емоції посткомбатантів можуть бути настільки реалістичними, що їм здається, ніби вони знову на війні [А. Циганенко, 2016, с. 13].

З урахуванням вищенаведеного можна констатувати, що система реадaptaції посткомбатантів має будуватися на комплексі методів, принципів, норм, законів та процедур, які мають урахувати як непатологічні, так і можливі патологічні ознаки посттравматичних стресових розладів, а також їх глибину та значущість для життєдіяльності посткомбатанта. Їх реадaptaція має відбуватися, починаючи з виведення із зони бойових дій, будуватися з урахуванням потреб як самого посткомбатанта, так і його найближчого соціального оточення.

Ключова мета реадaptaції на етапі виходу посткомбатантів із зони бойових дій – задоволення їх природних потреб (визнання, розуміння, престиж). Крім того, корисними є заходи зі зняття психологічної напруженості та подальшої психологічної їх підготовки до мирного життя. Так, психотерапевтичну роботу фахівці рекомендують починати з ретельного аналізу бойових дій з оцінкою персонального внеску посткомбатанта у вирішення поставлених перед його військовою частиною бойових завдань [О.Д. Сафін, 2016, с. 40].

Реадaptaція та відновлення психіки та організму посткомбатантів, з позиції О. Сафіна, має здійснюватися практично одразу ж після закінчення бойових дій та повернення посткомбатантів до мирного життя. Таке розуміння проблеми прийнято ще називати «психологічною дезінфекцією» [О.Д. Сафін, 2016, с. 40].

Перебування посткомбатантів в епіцентрі бойових дій чинить ще сильніший вплив на перебіг їхньої психічної активності і поведінки, порівняно з перебуванням на периферії. В. Стасюк вказує, що «бойовий стрес, зігравши свою позитивну роль у збереженні цілісності організму й особистості воїна в екстремальних умовах бойової обстановки, виступає причиною наступної дезадаптації і психотравматизації учасників бойових дій. Саме стресові трансформації за межами небезпечної ситуації виявляються негативними, дезадаптивними й утворюють головну симптоматику бойових стресових розладів» [В.В. Стасюк, 2010, с. 185]. Саме тому стрес, що виник унаслідок участі посткомбатанта у бойових діях, вважається одним із головних бар'єрів на шляху його реадaptaції до мирного життя. Відповідно у процесі реалізації психологічної допомоги дуже важливо оцінювати рівень стресостійкості посткомбатантів, з урахуванням якого розробляти заходи з їх реадaptaції.

Для визначення психологічних особливостей реадaptaції посткомбатантів до мирного життя нами було здійснено відповідне дослідження з використанням Багаторівневого особистісного опитувальника (БОО) «Адаптивність-200», призначеного саме для оцінювання психічних параметрів посткомбатантів.

Дослідження було проведено на базі низки волонтерських організацій, шелтерів для переселенців, інтернатів, лікарень, шпиталів тощо м. Дніпро. Це дозволило сформувати вибірку, до якої було залучено 60 осіб – чоловіки віком від 24 до 55 років, що повернулися із зони бойових дій з різних причин (ротація, поранення та ін.). Усі посткомбатанти вибірки мали досвід перебування в зоні безпосередніх бойових дій.

Результати оцінювання посткомбатантів за методикою «Адаптивність-200» наведено в табл. 2.

Таблиця 2

Результати оцінювання адаптивності посткомбатантів за методикою БОО «Адаптивність-200»

Показник	Рівень				
	Низький	Задовільний	Достатній	Високий	X
Особистісний потенціал адаптації (ОАП)	35,00	26,67	20,00	18,33	X
	Низький	Недостатній	У цілому достатній	Достатній	Високий
Військово-професійна спрямованість (ВПС)	8,33	16,67	21,67	28,33	25,00
	Виразні ознаки ДАП	Деякі ознаки ДАП	У цілому відсутні ознаки ДАП	Відсутні ознаки ДАП	X
Схильність до девіантних форм поведінки (ДАП)	23,33	45,00	21,67	10,00	X
	Виразні ознаки СР	Деякі ознаки СР	У цілому відсутні ознаки СР	Відсутні ознаки СР	X
Суїцидальний ризик (СР)	15,00	35,00	28,33	21,67	X

З отриманих у ході дослідження даних видно, що більша частина посткомбатантів (35%, 21 особа) мають низький рівень особистісного потенціалу адаптації, що характеризується низькою стійкістю до бойового стресу. Це свідчить про недостатній рівень розвитку адаптаційних можливостей даної групи посткомбатантів, що не відповідає вимогам, які пред'являються до військовослужбовців в умовах бойової діяльності.

Задовільний рівень ОАП та, відповідно, стійкості до бойового стресу, а також адаптаційних можливостей продемонструвало 16 осіб (26,67%). Такі результати мінімально відповідають вимогам, що пред'являються до військовослужбовців в умовах бойової діяльності.

Достатній рівень ОАП та стійкості до бойового стресу відзначено в 12 осіб (20%), що свідчить про достатній рівень розвитку їх адаптаційних можливостей. Даний рівень в основному відповідає вимогам, які пред'являються до військовослужбовців в умовах бойової діяльності.

Високий рівень розвитку адаптаційних можливостей отримано лише 11 осіб (18,33%), що повністю відповідає вимогам, які пред'являються до військовослужбовців в умовах бойової діяльності.

Отже, за показником ОАП отримано загалом незадовільні результати сформованості адаптаційних можливостей досліджуваних посткомбатантів.

Наступним показником, що оцінювався за даною методикою, є військово-професійна спрямованість (ВПС). З отриманих результатів видно, що низький рівень ВПС отримано всього у 5 осіб (8,33%), що вказує на незадоволеність своєю військово-професійною діяльністю і службовими призначеннями.

Недостатній рівень ВПС було виявлено у 10 осіб (16,67%), що характеризує дану групу посткомбатантів як таких, що не повною мірою задоволені своєю військовою професійною діяльністю і службовим призначенням. Тому їх орієнтація на продовження військово-професійної діяльності є сумнівною.

У цілому достатній рівень показали 13 осіб (21,67%), що вказує на те, що військовослужбовець орієнтований на продовження професійної діяльності, у т. ч. в особливих умовах.

Достатній рівень ВПС продемонструвало 17 осіб (28,33%), для яких характерною є стійка орієнтація на продовження професійної діяльності, у т. ч. в особливих умовах.

Високий рівень ВПС отримано у 15 осіб (25%), що проявляється у вираженому бажанні продовжувати професійну діяльність, у т. ч. в особливих умовах.

Ще одним показником в межах використаної методики є схильність до девіантних форм поведінки (ДАП). Отримані результати свідчать, що відсутність ознак девіантних (аддиктивної і делинквентної) форм поведінки відзначено лише у 6 посткомбатантів (10%). Для даної категорії осіб характерні: по-перше, відсутність ознак агресивної поведінки стосовно оточення; по-друге, орієнтація на дотримання прийнятих у соціумі норм поведінки; по-третє, раціональна побудова міжособистісних комунікацій.

У цілому ознаки ДАП відсутні у 13 посткомбатантів (21,67%). Для них характерна наявність певних ознак нераціональної побудови міжособистісних комунікацій. Іноді допускається порушення прийнятих у соціумі норм поведінки.

Наявність деяких ознак ДАП виявлено у 27 посткомбатантів (45%). Для них характерні: по-перше, наявність агресивних реакцій стосовно оточуючих; по-друге, схильність до нераціональної побудови міжособистісних комунікацій. Вони також схильні допускати порушення прийнятих у соціумі норм поведінки.

Наявність виразних ознак ДАП демонструють 14 посткомбатантів (23,33%), для яких характерна наявність виражених агресивних реакцій стосовно оточуючих. Міжособистісні комунікації зазвичай такі люди будують нераціонально. Вони також не орієнтовані на дотримання прийнятих у соціумі норм поведінки.

Отже, за показником ДАП нами відзначено, що майже у половини досліджуваних посткомбатантів (45%) наявні деякі ознаки девіантної поведінки.

Також у межах БОО «Адаптивність-200» розраховується показник суїцидального ризику (СР). Відсутність ознак СР продемонстрували лише 13 посткомбатантів (21,67%). За наявності затяжної реадaptaції або труднощів в міжособистісних комунікаціях у них можуть виникати думки про суїцидальний шантаж або закінчені суїцидальні дії.

У цілому відсутність ознак СР продемонстрували 17 осіб (28,33%). У таких посткомбатантів спостерігається наявність лише окремих ознак СР та в незначній кількості, що свідчить про окремі труднощі в міжособистісних комунікаціях.

Наявність деяких ознак СР спостерігається у 21 посткомбатанта (35%). Це свідчить про те, що за наявності затяжної реадаптації або труднощів у міжособистісних комунікаціях у даної категорії посткомбатантів можуть виникнути думки суїцидальної спрямованості.

Наявність виразних ознак СР характерна для 9 посткомбатантів (15%), що може свідчити про те, що за наявності затяжної реадаптації або труднощів в міжособистісних комунікаціях у них можуть виникнути думки про суїцидальний шантаж або закінчені суїцидальні дії.

Отже, за показником СР вагома частина посткомбатантів (35%) має деякі ознаки суїцидального ризику.

З урахуванням проведеного дослідження можна стверджувати, що переважна більшість посткомбатантів при поверненні із зони бойових дій потребує комплексної та ґрунтовної психотерапевтичної допомоги на шляху їх реадаптації до мирного життя.

Вважаємо, що психологічна реадаптація посткомбатантів, на відміну від їх стандартної реабілітації, також має передбачати комплекс заходів з їх підтримки як у сфері соціально-правових відносин, так і у сфері соціальної психології і морально-етичних стосунків.

Для визначення можливостей психологічної допомоги посткомбатантам у процесі соціальної реадаптації до мирного життя корисними вважаємо праці зарубіжних фахівців. Зокрема В. Терзієв та С. Дімітрова досліджували різні моделі соціальної адаптації болгарських військовослужбовців та чинники впливу на рівень її інституалізації [Terziev, Dimitrova, 2014]. Вважаємо, що результати їхніх дослідження можуть бути корисними для України, оскільки вони отримані у контексті реалій пострадянського суспільства, певною мірою схожого з українським.

Практичне значення для цілей даного дослідження має також праця американських фахівців К. Ельнітські, М. Фішер та К. Блевінс, які вивчили проблематику «валідного та надійного вимірювання реінтеграції». Вказаними авторами було уточнено різні концепції соціальної адаптації посткомбатантів та окреслено чинники їх вибору в реальному житті [Elnitsky, Fisher, Blevins, 2017].

Також доцільно відзначити, що актуальним сьогодні вважається формування соціально-реабілітаційної компетентності фахівців, залучених до реадаптації осіб із посттравматичними стресовими розладами [І.В. Олійник, 2022, с. 26].

Отже, на нашу думку, комплексна та системна реадаптація посткомбатантів до мирного життя, виступаючи одним з ефективних інструментів боротьби з негативними наслідками їх перебування у зоні бойових дій, за основні завдання повинна мати такі: протидія ПТСР; прискорення душевного і психічного одужання; поступове перетворення посткомбатантів на соціально активних і конструктивних суб'єктів соціуму.

Відповідно мета комплексної реадаптації посткомбатантів має бути спрямована на позбавлення їх симптомів ПТСР, досягнення емоційного та психофізіологічного здоров'я, зміну взаємовідносин із наявним соціальним оточенням.

Така комплексна програма, на нашу думку, має реалізовуватися за такими напрямками:

- 1) розробка та проведення спеціальної психологічної роботи з посткомбатантами, що включає спеціальні завдання і вправи з формування стресостійкості та адекватної самооцінки;
- 2) зниження рівнів тривожності та конфліктності посткомбатантів;
- 3) підвищення комунікативних умінь посткомбатантів;
- 4) нормалізація психічних станів посткомбатантів тощо.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження показало, що повернення посткомбатантів до умов мирного життя, без сумніву, є травматичним. Це відбувається через те, що прийнятні для них шаблони поведінки та способи мислення, які були усвідомлені та засвоєні в зоні бойових дій, не можуть так швидко змінитися при їх поверненні до мирного життя. Проблема психологічної реадаптації посткомбатантів ускладнюється також тим, що їх оточення з цивільного життя зазвичай лише на початковому етапі їх повернення бере активну участь в їх реадаптації та співчуває пережитим подіям. При цьому досить часто між посткомбатантами та членами їх родин з'являється взаємне непорозуміння та звинувачення. Відповідно без якісної психоло-

гічної допомоги в таких випадках практично не обійтися. З урахуванням вимог сьогодення та зростаючої кількості посткомбатантів, що потребують психологічної допомоги на шляху їх реадaptaції до мирного життя, було проведено відповідне дослідження показників їх адаптивності за методикою БОО «Адаптивність-200». У межах даної методики було розраховано рівні особистісного потенціалу соціально-психологічної адаптації посткомбатантів, які засвідчили переважання низької стійкості до бойового стресу.

Крім того, за даною методикою було розраховано: рівні військово-професійної спрямованості, серед яких переважає достатній рівень; рівні схильності до девіантних форм поведінки, де фіксується наявність деяких ознак девіантних форм поведінки; рівнів суїцидального ризику, серед яких мають місце окремі ознаки суїцидальної схильності.

За результатами проведеного дослідження було запропоновано більш комплексно підходити до розробки практичних психологічних рекомендацій з покращання рівня реадaptaції посткомбатантів до мирного життя.

Перспективою подальших досліджень визначено розробку комплексної програми реадaptaції посткомбатантів до мирного життя, що має включати завдання і права з формування стресостійкості та адекватної самооцінки, зниження рівнів тривожності та конфліктності, підвищення комунікативних умінь та нормалізації психічних станів посткомбатантів.

Список використаної літератури

Лоєвська, Н.В., Волинець, Н.В. (2018). Психологічні особливості військовослужбовців – учасників АТО з посттравматичним стресовим розладом (результати емпіричного дослідження). *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*, 1 (15), 133–135.

Олійник, І.В. (2022). Теоретичне обґрунтування моделі формування соціально-реабілітаційної компетентності в майбутніх соціальних працівників. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*, 1(23), 22–29. doi: 10.32342/2522-4115-2022-1-23-3

Сафін, О.Д. (2016). Реабілітація та адаптація учасників бойових дій: психологічний аспект. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Військово-спеціальні науки»*, 1(34), 38–43.

Стасюк, В.В. (2010). Соціально-психологічна реадaptaція учасників бойових дій в сучасних умовах. *Вісник Національної академії оборони*, 3 (16), 185–194.

Тополь, О.В. (2015). Соціально-психологічна реабілітація учасників антитерористичної операції. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія «Педагогічні науки»*, 124, 231–232.

Филатова, О.А. (2011). Дезадаптація личности в условиях чрезвычайных ситуаций. *Таврический журнал психиатрии*, 4 (57), 128–133.

Циганенко, Г.В. (2016). *Ми пережили: техніки відновлення для сімей, військових, цивільних та дітей*. Київ: ЛОГОС.

Чаплигін, А. (2004). Соціальна реадaptaція у життєвій перспективі. *Соціальна психологія*, 5 (7), 20–24.

Elnitsky, Ch., Fisher, M., Blevins, C. (2017). Military Service Member and Veteran Reintegration: A Conceptual Analysis, Unified Definition, and Key Domains. *Frontiers in Psychology*, 8. Retrieved from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5348503/>

Terziev, V., Dimitrova, S. (2014). A new view on social adaptation of the military, discharged from military service in Bulgaria. *European Scientific Journal*, 2. Retrieved from <https://eujournal.org/index.php/esj/article/viewFile/4792/4608>

References

Chaplyhin, A. *Sotsialna readaptatsiia u zhyttievii perspektyvi* [Social readaptation in life perspective]. *Social Psychology*, 2004, no. 5 (7), pp. 20–24. (In Ukrainian).

Fylatova, O.A. *Dezadaptatsiia lichnosti v usloviakh chrezvychainykh situatsii* [Deadaptation of personality in emergency situations]. *Tavrisheskii zhurnal psikhiiatrii* [Tavrishesky journal of psychiatry], 2011, no. 4 (57), pp. 128–133. (In Russian).

Loievska, N.V., Volynets, N.V. *Psykhologichni osoblyvosti viiskovoslužbovtiv – uchasykiv ATO z posttravmatychnym stresovym rozladom (rezultaty empyrnychoho doslidzhennia)* [Psychological features of servicemen – participants of the ATO with post-traumatic stress disorder (results of an empirical study)]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnologii Universytetu «Ukraina»* [Collection of scientific works of Khmelnytskyi Institute of Social Technologies of the University “Ukraine”], 2018, no. 1 (15), pp. 133–135. (In Ukrainian).

Oliynyk, I.V. Theoretical substantiation of the model of formation of social-rehabilitation competence in future social workers. *Bulletin of Alfred Nobel University. Series: Pedagogy and psychology*, 2022, no. 1(23), pp. 22–29. doi: 10.32342/2522-4115-2022-1-23-3 (In Ukrainian).

Safin, O.D. Rehabilitation and adaptation of combatants: psychological aspect. *Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Military-Special Sciences*, 2016, no. 1(34), pp. 38–43. (In Ukrainian).

Stasiuk, V.V. *Sotsialno-psykhologichna readaptatsiia uchasykiv boiovykh diiv v suchasnykh umovakh* [Socio-psychological readaptation of combatants in modern terms]. *Visnyk Natsionalnoi akademii oborony* [Bulletin of National Defense Academy], 2010, no. 3(16), pp. 185–194. (In Ukrainian).

Topol, O.V. Social and psychological rehabilitation of the antiterrorist operation participants. *Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University. Series: Pedagogical Science*, 2015, no. 124, pp. 231–232. (In Ukrainian).

Tsyhanenko, H.V. (2016). *My perezhlyly: tekhniki vidnovlennia dlia simei, viiskovykh, tsyvilnykh ta ditei* [We Survived: Recovery Techniques for Families, Military, Civilians, and Children]. Kyiv, LOHOS Publ., 202 p. (In Ukrainian).

Elnitsky Ch., Fisher M., Blevins, C. Military Service Member and Veteran Reintegration: A Conceptual Analysis, Unified Definition, and Key Domains. *Frontiers in Psychology*, 2017, vol. 8. Available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5348503/> (Accessed 09 September 2022).

Terziev, V., Dimitrova, S. A new view on social adaptation of the military, discharged from military service in Bulgaria. *European Scientific Journal*, 2014, Vol. 2. Available at: <https://eujournal.org/index.php/esj/article/viewFile/4792/4608> (Accessed 09 September 2022).

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF READAPTATION OF POST-COMBATANTS AFTER THE RETURN FROM THE COMBAT ZONE

Voshkolup Hanna, Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Innovative Technologies in Pedagogy, Psychology and Social Work Department, Alfred Nobel University
E-mail: sofiavoshkolup@gmail.com
ORCID: 0000-0002-5255-1993
DOI: 10.32342/2522-4115-2022-2-24-8

Keywords: post-combatants, readaptation, adaptation, rehabilitation, psychological assistance, stress disorders, post-traumatic syndrome.

The article is devoted to the problem of psychological features of readaptation of post-combatants after returning from the combat zone.

The aims of the article are the substantiation and experimental study of the psychological features of readaptation of post-combatants to peaceful life. The tasks are defined as elucidating the essence of the concept of “readaptation” in scientific research, determination of psychological features of readaptation of post-combatants to peaceful life, and conducting a study of psychological features of readaptation of post-combatants to peaceful life. The following methods were used, including theoretical (analysis, generalization, comparison, and systematization), and empirical ones (multi-level personality questionnaire “Adaptivnist-200”).

It has been established that the “readaptation” concept is applied when it comes to the need of an individual to “fight” against the psych-traumatic consequences of various stressful situations, as a result of which personality’s re-adaptation to ordinary life should take place after experiencing extreme situations.

A critical analysis of approaches to defining the essence of the concept of “readaptation” by various researchers has been carried out.

It has been emphasized that the process of readaptation of an individual can take place in two ways. In the first case, the person aligns their actions with the real situation on the basis of their own social experience, and in the second case, they transform the social situation to allow for their own life needs as a result of assimilating new norms, stereotypes and principles of social behaviour. It has been found out that the maladaptation of post-combatants can be pathological and non-pathological in nature. The non-pathological maladaptation is formed through individual deviations in the subject’s behaviour and experiences, caused by insufficient resocialization, socially unacceptable individual attitudes after returning from the combat zone, the breakdown of significant interpersonal relationships, the inability to engage in usual work or continue education due to injuries or mutilation etc. It has been shown that the system of rehabilitation of post-combatants has to be based on a complex of methods, principles, norms, laws and procedures which should take into account both non-pathological and possible pathological signs of post-traumatic stress disorders, as well as their depth and significance for the post-combatant’s life. The key goal of readaptation at the stage of the post-combatants’ exit from the combat zone is to satisfy their natural needs (recognition, understanding, and protection).

Considering today’s requirements and the growing number of post-combatants who need psychological help, a corresponding study of their adaptability indicators was conducted via the BOO “Adaptivnist-200” methodology. Within the framework of this methodology, the levels of the personal potential of socio-psychological adaptation of post-combatants were calculated, which proved the prevalence of low resistance to combat stress. In addition, the following results were fixed including: mostly the sufficient level of military-professional orientation, the presence of some signs of deviant behaviour as well as the existence of individual rates of suicidal tendency. According to the results of the conducted research, practical psychological recommendations are proposed including more comprehensive approaches to improving the level of post-combatants’ readaptation to a peaceful life.

Одержано 11.10.2022.